

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМ. В.І.ВЕРНАДСЬКОГО

На правах рукопису

ОЛЬКОВИК Наталія Миколаївна

КНИГОВИДАВНИЦТВО "В.І.РАШ І В.І.ПОТАПОВ". ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ
ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

05.25.04 - КНИГОЗНАВСТВО.

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1994

00778621 (V)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Київському державному історичному інституті історії України
Центральній науковій бібліотеці ім.В.І.Вернадського НАН
України

Науковий керівник:

Член-кореспондент НАН України
доктор філософських наук,
професор

- ОНИЦЕНКО Олексій Семенович

Офіційні опоненти:

1. Доктор історичних наук - ЩЕРБАК Микола Григорович
2. Кандидат історичних наук - КІВШАР Таїсія Іванівна

Провідна організація - Інститут української археографії
НАН України, м.КиївЗахист відбудеться "21" серпня 1994 року о 14 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д 01.31.01 по захисту дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора наук /кандидата наук/
у Центральній науковій бібліотеці ім.В.І.Вернадського Національ-
ної Академії наук України за адресою: 252039, м.Київ, просп. 40-
річчя Жовтня, 3.З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій біб-
ліотеці ім.В.І.Вернадського Національної Академії наук України за
адресою: 252039, Київ, просп.40-річчя Жовтня, 3.Автореферат розіслано "20" травня 1994 р.Учений секретар спеціалізованої ради
кандидат економічних наук
А.О. ЧЕМАР'ЮВЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Новий час відкрив шлях до динамічного відродження України. Зусиллями демократичних сил з культури збиті пута догматичної ідеології і адміністративного свавілля. Історія України звільняється від "білих плям", фальсифікацій. Проте, на сьогодні питання стоїть вже ширше: про повноту історичної та культурної пам'яті, про повернення нашому народу всіх духовних цінностей, створених попередніми поколіннями, але вилучених, сфальсифікованих або замовчуваних протягом більше сорока років; про свідоме і зацікавлене ставлення суспільства до культурної спадщини. Незалежність України стала значним імпульсом для відродження культури і вивчення власної історії.

В цьому контексті важливим є дослідження історії українського книгознавства. Адже книгознавство специфічно відображає соціально-культурне життя суспільства. Становлення і розвиток книгознавства як науки в Україні пов'язані з 20-ми роками. Саме там, в цьому періоді знаходяться витoki наших сьогоднішніх досягнень і прикрих помилок. Саме ці роки в історії української книги, її видання відзначені інтенсивними пошуками, закладанням основ книгознавства, створенням міцної бази цієї галузі науки. По суті, то був найплідніший етап у її формуванні.

Однією із галузей книгознавства є історія книговидавничої справи України, яка заслуговує пильної уваги та ретельного вивчення. Зокрема, потрібні дослідження історії створення та діяльності окремих українських видавництв, що дасть багатий конкретний матеріал для аналізу волеї книговидавничої спадщини. Дисертація присвячена історії відомого на початку ХХ ст. книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов".

Мета та завдання дослідження. Враховуючи актуальність і знач-

чимість вибраної теми, мета дослідження – вивчити процес становлення і розвитку видавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов".

Реалізація цієї мети здійснювалася шляхом вирішення таких завдань:

відтворення конкретно-історичних умов зародження книговидавничої справи в Україні на початку ХХ ст. з 1900 по 1907 рр. на основі узагальнення діяльності легальних книговидавництв;

дослідження історії створення та діяльності, організаційних особливостей та форм роботи книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов";

аналіз мети, завдань і принципів діяльності цього книговидавництва;

виділення типологічних рис і традицій видань книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов";

визначення місця та ролі цього видавництва в книговидавничій справі України того часу;

створення каталога видань книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов".

Об'єктом дослідження стала діяльність цього видавництва.

Предметом дослідження була видавнича продукція книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов".

Хронологічні рамки дослідження – це роки існування названого видавництва з 1900 по 1907 рр.

В основу дослідження теми і викладу матеріалу покладено конкретно-історичний підхід. Простежувався нерозривний зв'язок процесу розвитку прогресивної демократичної книжкової справи з суспільним рухом в Україні, з одного боку, вплив книжкової справи на його розвиток – з другого.

На заміст виносяться такі положення:

1/ Період кінця XIX – початку XX ст. – період бурхливого розвитку науки, культури, освіти, період гуманізації суспільства. Все це сприяло розвитку визвольного руху, національної свідомості, покращенню видавничої справи, в якій чільне місце займало книговидавництво "В.І.Рапп і В.І.Потапов".

2/ Докладний аналіз роботи книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов" свідчить про те, що воно спрямовувало свою діяльність на культурологічну, культурнопросвітницьку місію.

3/ Розпочате книговидавництвом "В.І.Рапп і В.І.Потапов" видання дешевої прогресивної художньої, суспільно-політичної, науково-популярної літератури в Україні – це один з прикладів початку закладання основ книгодрукування для народу.

4/ Цільовий репертуар книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов" справив вплив на формування самоосвідомості відносно значних кіл українського населення, сприяв активізації їх участі у соціально- і національно-визвольному русі.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в даній роботі вперше зроблена спроба на основі друкованих та архівних джерел дати цілісну картину історії створення та діяльності книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов", яке спеціалізувалося на виданні прогресивно-художньої, суспільно-політичної, науково-популярної літератури, а також оцінити доробок цього книговидавництва з сучасних позицій, що містить в собі знання про віддані наслідки подій того часу. В науковий обіг вводяться неопубліковані архівні матеріали, в першу чергу з історії видавничої діяльності харківських соціал-демократів, з історії названого книговидавництва та діяльності його засновників: Віктора Івановича Раппа і Володимира Івановича Потапова.

Вперше створено повний каталог видань указанного книговидав-

ництва. У сукупності усі глави розкривають картину послідовної різносторонньої демократичної книжкової діяльності в Україні початку ХХ ст. На основі книгознавчого багатого матеріалу сформульовано висновок про демократичний рух в Україні, його безперервність, постійне відродження після жорстоких репресій. При цьому з'ясовується соціоісторична роль книги. Фактично, дана робота є першим дослідженням історії книговидавництва України, яке друкувало прогресивну художню літературу.

Науково-практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання курсів "Історія книги", "Книгознавство", "Історія книговидавничої справи в Україні" у вузах культури, університетах, поліграфічних інститутах. Одержані в результаті роботи дані дозволяють продовжити дослідження історії книгознавства в Україні. Крім того, матеріал дисертації може бути використаний при підготовці узагальнюючих праць з історії культури України, а також при написанні монографічних праць про діяльність книговидавців України.

Стан наукової розробки теми. Хоча історія книговидавничої справи в Україні ще не написана і немає жодної роботи, присвяченої історії книговидавництва, що спеціалізувалися на виданні прогресивно-художньої, суспільно-політичної та науково-популярної літератури, однак є праці, в яких спеціально або частково висвітлювалися питання про роботу легальних та нелегальних видавництв періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. Цей час характеризується вибухом книговидавничої діяльності, випуском різноманітної літератури.

Використані джерела для написання дисертації – різні за своєю політичною спрямованістю, науковою цінністю, методологією та методами дослідження, висновками та рекомендаціями, дають дисер-

танту право стверджувати, що проблема, вирішення якої він поставив перед собою за мету, не розроблена у вітчизняній науковій літературі. Але вони дали матеріал і стимул для даного дисертаційного дослідження.

Автор ознайомився з публікаціями та дисертаціями провідних українських спеціалістів з проблем книгознавчої справи України. Ця література різниться своїми політичними ідеями, підходами, концепціями, не дає цілісної картини, але в цілому служить допомогою до теми. Тут слід відзначити праці О.І.Дей^{1/}, О.Д.Голубевої^{2/}, В.І.Кизченка^{3/}. В їх роботах є матеріал про такі великі книговидавництва України того часу, як "Молот", "Вперед", "Буревістник", "Е.М.Алексеевой".

Проте, до цього часу відсутні зведені каталоги нелегальних і левидань, немає гідної праці, де був би повний перелік видавництва України того періоду. Є лише роботи, в яких ми знаходимо фрагментарні відомості про друкарні, що видавали суспільно-політичну літературу.

Відсутність зведених каталогів треба розглядати як невідготовленість джерелознавчої бази для досліджень книговидавничої діяльності в Україні початку нинішнього століття.

З цього видно труднощі, з якими зустрівся автор, коли роз.

1/ Дей О.І. Книга і друкарство на Україні з 60-х років XIX ст. до Великого Жовтня // Книга і друкарство на Україні. - К., 1966. - С.166-169.

2/ Голубева О.Д. Издательское дело в России в период русской революции (1905-1907) // Книга: Исследования и материалы. - М., 1972. - Сб.24. - С.115-141.

3/ Кизченко В.И. Первая российская революция и культурный процесс на Украине. - К., 1964.

почався процес розшуку матеріалів про діяльність друкарень в Україні того часу, зокрема про роботу книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Поталов". Основна частина використаних в роботі документів знайдена в архівах.

Для досягнення мети дослідження автором було вивчено значну кількість документів, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України /Київ/, Державного архіву Харківської області, Центрального державного історичного архіву Росії /Санкт-Петербург/. Вищезазвані фонди допомогли дослідити особливості суспільно-політичного руху країни, розвитку книговидавничої справи, роботи книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Поталов". Визначився внесок останнього в загальний розвиток видавничої діяльності в Україні. Разом з тим, слід підкреслити, що до цих архівних документів слід ставитись критично, бо їх складали представники жандармерії, поліції, а тому матеріали не завжди мали об'єктивний характер. Але хоча вони і тенденційні, у них все ж є конкретний фактологічний матеріал. Цінним джерелом для дисертації були протоколи обшуків та арештів керівників нелегальних та легальних друкарень, листування Департаменту поліції з різними установами, вказівки Цензурного комітету щодо видавництв.

Були також вивчені бібліотечні каталоги Центральної наукової бібліотеки ім.В.Г.Вернадського НАН України, Наукової бібліотеки ім.В.Г.Короленка, Російської Національної бібліотеки МХ РФ. Багато цікавого матеріалу почерпнуто з періодичних видань різних суспільно-політичних організацій. Серед них журнали: "Былое", "Историк-марксист", "Летопись революции", "Красная летопись", "Кандалный звон", "Минувшие годы" та ін. На сторінках цих видань, що виходили в різні роки, зосереджена значна кількість матеріалів, які характеризують діяльність книговидавництва того часу, їх

суспільно-політичні погляди, долі. Серед них – імена Раппа та Потапова.

Цінною є група архівних документів, куди ввійшли спогади сучасників. Ці матеріали, поряд з мемуарною літературою, мають особливе значення для аналізу діяльності В.І.Раппа та В.І.Потапова.

Дослідження показало, що період 1905–1907 рр. був найбільш висвітленим. Цьому сприяли відносно повна визначеність різноманітних сфер культурного та суспільного життя України того часу, а також – збережені в бібліотеках видання, надруковані великими тиражами завдяки послабленій цензурі. Значну допомогу у вивченні тематики, визначенні спрямованості та періоду роботи того чи іншого книговидавництва давали списки опублікованих книг і тих, що готувалися до друку та були розміщені на їх обкладинках.

Безперечний інтерес для дослідження теми дисертації мали роботи А.З.Дуна^{1/}, С.С.Левіної^{2/}, Л.Н.Петрової^{3/}, які

1/ Дун А.З. Издательство Марии Малих // Книга: Исследования и материалы. – М., 1962. – Сб.6. – С.183–191.

2/ Левина С.С. Изучение и описание русских нелегальных книг XIX века : Некоторые вопр. методики // Работа о редкими и ценными изданиями. – М., 1973. – С.97–152. II ж. О некоторых проблемах книговедческого изучения произведений нелегальной революционной печати // Федоровские чтения, 1975. – М., 1977; С.201–207. II ж. Сводные каталоги русской нелегальной и запрещенной печати как источниковедческая база историко-книжного исследования // Федоровские чтения, 1978. – М., 1981. – С.254–260.

3/ Левина С.С., Петрова Л.Н. Книговедческое изучение русской революционной нелегальной печати XIX в. // Проблемы рукописной и печатной книги. – М., 1976. – С.260–269. Петрова Л.Н. Второе издание "Сводного каталога русской нелегальной и запрещенной печати XIX в. Книжки и книговедческие издания" // Федоровские чтения, 1978. – М., 1981. – С.261–267.

дають змогу розглянути їх як в історіографічному, так і в джерелознавчому аспекті. Проте, ці праці - лише спроба підходу до всебічного дослідження історії книговидавничої справи в Україні, оскільки в них висвітлюються головним чином окремі напрями діяльності книговидавництва, зокрема увага приділяється організаціям, які спеціалізувалися на виданні суспільно-політичної літератури.

Книговидавництвом інших напрямів чи організацій, які займалися виданням прогресивно-художньої літератури, уваги приділялося недостатньо. Не применшуючи історіографічного значення робіт українських та російських книгознавців в історії книговидавничої справи, не можна не визнати, що на українських книгознавців і істориків чекає ще значна робота як по створенню узагальнених синтетичних досліджень з історії книжкової справи, так і по вивченню мало чи зовсім не досліджених епізодів з історії книгознавства в Україні.^{1/}

Джерела та література. Джерельна база дослідження включає широке коло документів і матеріалів. При підготовці дисертації автор прагнув вивчити якомога більшу їх кількість і відібрати з усієї сукупності джерел найбільш цінні для реалізації поставлених завдань.

Частина з використаних в роботі документів опублікована. Ці джерела цінні насамперед тим, що дозволяють відтворити історичний фон, відображають офіційну ідеологію досліджуваного періоду і тим самим дають змогу краще оцінити обстановку, в якій проходила діяльність В.І.Раппа та В.І.Потапова.

^{1/} Гольденберг Л.И. Проблемы источниковедения истории книжного дела в Украинской ССР // Книга: Исследования и материалы. - М., 1969. - С.6-58. - С.122-130.

Першоджерелами для написання дисертації були, в першу чергу, видання самого книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов", що зберігаються в фондах ЦНБ ім.В.І.Вернадського НАН України та Російської національної бібліотеки МК РФ /Санкт-Петербург/, журнальна періодика, що стосується того часу. Крім того, були використані матеріали з архівів: Центрального державного історичного архіву Росії /Санкт-Петербург/^{1/}, Центрального державного історичного архіву України /Київ/^{2/}, Державного архіву Харківської області^{3/}. В дисертації використані праці, присвячені питанням загальної теорії та історії книгознавства, проблемам окремих книгознавчих дисциплін, література з історії культури України.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які містять в собі ІЗІ сторічку основного тексту, описок використаної літератури і каталог видань "В.І.Рапп і В.І.Потапов".

Запропонована структура роботи охоплює комплекс основних питань, визначених у завданнях дисертації і відображає логіку дослідження. У Вступі обґрунтовується актуальність і новизна дослідження, розглядається історіографія питання, визначаються мета і завдання роботи. Згідно з метою дослідження в першому розділі дається загальна картина історичного розвитку книговидавничої

1/ Центральный державный исторический архив России /Санкт-Петербург/.

ф.77, оп.55, СС785, І40; ф.776, оп.2І, С.798.

2/ Центральный державный исторический архив Украины, ф.274, оп.І, С.589, С.609; ф.304, оп.І, С.І, С.І7, С.20, С.56, С.7І, С.72, С.89, С.9І, С.І08; ф.317, оп.І, С.ІІ73. ф.336, оп.І, С.47, С.60, С.І49, С.4337.

3/ Державний архів Харківської області, ф.3, оп.287, д.ІІ50, С.І336, С.І694, С.2326, С.3252.

справи в Україні, починаючи з засновника українського книговидання Івана Федорова і до початку ХХ століття. Особлива увага приділена періоду бурхливого розвитку книговидавничої справи в Україні з 1900 по 1907 рік. Детально розглядається історія українських книговидавництв того часу, виявляються імена їх засновників, аналізується видавнича продукція цих видавництв:

Другий розділ присвячений історії створення книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов", його засновникам: Віктору Івановичу Раппу та Володимирі Івановичу Потапову, їх життя та діяльності. Розкривається мета та завдання цього видавництва, напрями його роботи, дається книгознавчий аналіз друкованої продукції, характерні виданих творів, з'ясовуються в них українські мотиви і сюжети.

У третьому розділі на фоні історичних подій у країні аналізується розвиток діяльності книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов" у 1905-1907 рр. Також розглядається діяльність В.І.Раппа та В.І.Потапова як активних членів Організаційного комітету "Харківського товариства поширення в народі грамотності".

У "Заключенні" зроблені загальні висновки, розглянуті перспективи розвитку досліджень історії книговидавничої справи в Україні.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

РОЗДІЛ I. КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У першому параграфі "Історія розвитку книговидавничої справи в Україні" дається історичний екскурс у минуле культури нашої країни. Розвиток книговидавничої справи в Україні розпочався з імені Івана Федорова, який заснував у Львові друкарню і в 1574 р. видав першу друковану книгу "Апостол". З цієї пори книга в Україні стала могутнім рушієм освіти, культури і науки, а книговидан-

ня - важливою справою, особливо в періоди піднесення революційно-демократичного, національно-визвольного рухів. З середини XIX ст. центрами української книги стають Київ, Харків, Львів, Одеса, Чернігів, Полтава. Книгодрукування українською мовою всіляко гальмувалося царською цензурою, зокрема Валуєвським циркуляром 1863 року, а згодом Ємським актом. У 1876 р. було заборонено видавати книги українською мовою. Однак в 1798-1916 рр. у Східній Україні і в Росії /за неповними даними/ вийшло 2804 назви книг українською мовою. Незважаючи на обмеження, заборони і перешкоди, передова українська інтелігенція використовувала всі можливості для видання прогресивної літератури.

На початку XX ст. книговидавнича справа стала сферою прикладання капіталу. В Україні з'явилися видавничі і книготорговельні фірми: у Києві - С.Кульженка, І.Самоненка, Л.Ідзиковського, Є.Череповського, О.Коваленка, Ф.Йогансена, в Одесі - А.Піллера, Г.Альхенберга та ін.

Бурхливий розвиток книжкової справи, який віддзеркалював загальний процес, що відбувався в галузі освіти, науки, культури, літератури, всього життя країни. Кінець XIX - початок XX сторіччя - це епоха боротьби, яка вимагала значного зростання обсягу друкованої продукції, створення нових легальних та нелегальних друкарень, ставила перед видавцями нові завдання. Одним з основних завдань було завдання створення такої літератури, яка була б доступна широким читацьким масам, виховувала б у них високі громадянські почуття, несли просвітницькі ідеї та виконувала культурну місію. Саме таку літературу видавало і пропагувало книговидавництво "В.І.Рапп і В.І.Потапов". Історія виникнення видавництва та його робота з 1900 по 1904 рік в Харкові та Києві склали зміст другого розділу дисертації.

РОЗДІЛ П. КНИГОВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
В.І.РАППА І В.І.ПОТАПОВА У 1900-1904 рр.

У першому параграфі "Організація видавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов" та його видавничя продукція у 1900-1903 рр." на основі архівних матеріалів, докладно подається історія створення книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов", розповідається про засновників цього видавництва Віктора Івановича Раппа та Володимира Івановича Потапова, їх життя та діяльність, про мету та завдання видавництва, основні напрями в його роботі, дається книгознавчий аналіз друкованої продукції видавництва, характеризуються автори виданих книжок.

В основу книговидавничої діяльності був покладений гуманний принцип - видання книг для просвіти народу, піднесення його культурного рівня. Підбір літератури за містом та її ціна /3-5 коп./ - все було доступне читачеві. Вся література виходила в серії, була об'єднана єдиною тематикою, мала цільове читачьке призначення та однотипне зовнішнє оформлення.

Усі видання мали невеликий формат /18 x 12 см / та стандартні для всієї продукції паперові обкладинки різного кольору. Малюнок їх оформлення нагадував оправу з шкіряним корінцем та вуглами. За головок набрався чітким шрифтом і ніяк не прикрашався. Титульний лист повністю повторював композицію шрифтових елементів обкладинки. На темних "корінцях" обкладинок - три, а з 1905 р. - чотири горизонтельні світлі смужки, які були розташовані попарно від верхнього та нижнього обрізів брошур та імітували шнури, які зшивають товсті книжки. На цих просвітах з постійною послідовністю давалися: номер видання, назва, автор та ціна. На зворотній стороні обкладинки був список праць, що вже видані або готувалися до друку. Прізвища видавців, як надзаголовок, відбивалися примом

друкарською лінійкою.

Початок роботи у Харкові в 1900 р. — це період пошуків репертуару, нових імен та творів, свого читача, налагодження контактів з видавцями з інших міст України та Росії.

Видавничу діяльність В.І.Раппа і В.І.Потапова розпочалася з друкування творів відомих письменників: В.Дмитрієвої, К.Станковича, Івановича, С.Чирікова, Л.Мельшана, Н.Лафарга, проф. М.Райхенберга, І.Давидсона та інших.

В основі праць цих авторів лежав протест проти соціального гніту, міжнаціональної ворожнечі, релігійного фанатизму, лицемірної міщанської моралі. Ці прогресивні письменники у своїх роботах правдиво зображували життя народу, його потреби та турботи. Вони писали про людей та для них. Так, наприклад, твори відомого письменника Костянтина Михайловича Станковича /1843-1903/ були дуже популярні у читачів. У його працях "Отчаянный", "Исайка", "Оборот", "Блестящий капитан", "Беглец", "Собака", "Степан Ежик", виданих книговидавництвом "В.І.Рапп і В.І.Потапов", люди вже самою долею були зв'язані один з одним. В цих творах, які щорік передруковувалися у книговидавництві, письменник намалював найкращі риси народного характеру: стійкість та мужність, ненависть до свавілля, віру у справедливість та готовність до боротьби за її перемогу. Перші брошури /1900 р./ друкувалися у Харківській типолітографії Зіглерберга /вул.Рибна, д.30/, надалі — в друкарні Г.Б.Молчанського /Петровський пров., д.11/. Хоча видавництво "В.І.Рапп і В.І.Потапов" було легальним, всі видання проходили цензуру. Головне управління у справах преси дуже уважно стежило за роботами видавців В.І.Раппа і В.І.Потапова і шоразу конфіденційно давало вказівки цензурним комітетам, щодо "...крайне некалательного рас-

пространения среди читающей массы брошюр с тенденциозной окраской книгоиздательства "В.И.Рапп и В.И.Потапов"^{1/}. Така прицільна увага з боку офіційної влади — приводила до неодноразового закриття книговидавництва.

У другому параграфі "В.І.Рапп і В.І.Потапов у "Харківському товаристві поширення в народі грамотності" розповідається про їх активну діяльність з 1902 р. як членів Організаційного комітету цього товариства. За весь час свого існування, починаючи з 1896 р. "Комітет" через свої книжкові каталоги, народні бібліотеки, школи проводив у житті просвітницькі ідеї, пропагуючи прогресивну художню, науково-популярну, суспільно-політичну літературу. У 1905 р. В.І.Рапп разом з іншими членами "Комітету" без дозволу цензури надрукував "Каталог" нових видань, в який увійшли "преступні" издания, возбуждающие к учинению бунтовщических деяний.^{2/} Всі члени "Комітету" були заарештовані, але згодом — випущені.

Третій параграф "Відновлення книговидавничої діяльності у Києві" розкриває недовгий період діяльності В.І.Раппа. 1904 рік — це новий етап роботи книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов" у Києві. У цей час встановлювалися зв'язки з київськими видавництвами, велися пошуки нових імен та творів. У вивісці видавництва з'являється нове прізвище — С.Г.Лозинський — магістр загальної історії, професор. Для чого? Певно, для офіційного прикриття фірми, оскільки репутація цієї особи була чистою, вона не займалась революційною діяльністю, була людиною науки, для цензури — благонадійним видавцем. Все це було необхідним В.І.Раппу, який тільки-но звільнився з в'язниці, для початку

^{1/} Центральний державний історичний архів України, ф.1с80, оп.1, с.97, л.54.

видавничої роботи. Але і це не врятувало книговидавництво від суворого нагляду з боку поліції. Уся книжкова продукція виходила з друкарні М.А.Грича /Трьохсвятительська вул., буд. № 14/. Література, що випускалась видавництвом, була злободенно, правдиво-художньою, її завжди без усяких зволікань можливо було пропонувати читачеві.

Видавнича діяльність В.І.Раши у Києві була недовгою: книговидавництво через рік було закрито. В.І.Раши повертається до Харкова, де знову відновлюється видавництво "В.І.Раши і В.І.Потапов".

За період 1900-1904 рр. була проведена велика робота по виданню прогресивної, художньої, суспільно-політичної, науково-популярної літератури, яка справді відповідала вимогам часу: стимулювала національне і культурне самовідродження, несла просвітницькі ідеї народу. Було надруковано 78 назв творів популярних у той час авторів України та Росії. Були налагоджені контакти з багатьма видавництвами України та Росії. На початок 1905 р. книговидавництвом "В.І.Раши і В.І.Потапов" був накопичений чималий досвід у видавничій справі і, як тільки був послаблений цензурний тиск, воно почало активно видавати заборонену до того часу прогресивну літературу.

РОЗДІЛ Ш. РОБОТА КНИГОВИДАВНИЦТВА

"В.І.РАШИ І В.І.ПОТАПОВ" У ПЕРІОД 1905-1907 РР."

Перший параграф "Новий етап харківської видавничої діяльності В.І.Раши у 1905 р.", присвячений роботі книговидавництва у той період, коли видавництво знову повернулося до Харкова.

Револьюційні події мали великий вплив на розвиток книговидавничої справи в країні. На жодному з етапів своєї діяльності в роки царизму книговидавці не мали такої всебічно розвинутої видавничий апарат і не здійснювали у таких великих масштабах, з та-

кою різноманітністю форм та методів видання та пропагування соціальної, прогресивної, художньої книжки, як в бурхливу епоху 1905-1907 рр. Видавнича діяльність в цю пору прийняла величезні масштаби. I/

Револуція поставила перед видавцями нові завдання: своєчасно видавати масову, прогресивну, політичну, художню літературу, яка допомогла б роз'яснити народу життєво важливі питання. Нагальна потреба такої літератури визначила значною мірою і тип видання. Револуція принесла в народ прогресивну брошуру, яка зворнула увагу читачів не тільки своєю актуальністю, популярністю, але й лаконічністю. Вона виграла і своєю дешевизною.

На фоні цих історичних подій в країні розглядається подальший розвиток видавничої діяльності В.І.Раппа, аналізується література, видана книговидавництвом "В.І.Рапп і В.І.Потапов", даються характеристики авторів, твори яких були надруковані. Серед них: Л.М.Толстой, В.Г.Короленко, К.М.Станюкович, Є.Чиріков, В.В.Вересаєв, А.І.Свирський, В.І.Дмитрієва, О.Бибик, О.О.Яблоновський, М.О.Рубакін, С.Г.Лозинський, П.Лафарг та ін. За цей період книговидавництво встановило нові зв'язки з багатьма видавництвами України та Росії. Його публікації одержали визнання далеко за межами України.

Другий параграф "Участь братів Рапп у суспільно-політичному русі Харкова у 1905 р.", присвячений подіям, що відбулися у той період у Харкові, розповідає про активну діяльність Віктора Івановича Раппа та Євгена Івановича Раппа у цей час, про роботу В.І.Раппа у "Харківському товаристві поширення в народі гра-

I/ Современный мир. - 1909. - № 12. - Отд. III. - С.3.

2/ Голубева О.Д. Издательское дело в России в период первой русской революции /1905-1907 гг./ - С.116.

мотності" та його тісних контактах з Харківською громадською бібліотекою, заснованою у 1884 р.

У 1905 р. Харківська бібліотека стала одним з центрів національно-визвольного руху: тут збирались мітинги, роздавались прокламації, а також працювала вправно прихована таємна друкарня. На основі свого уставу бібліотека відкрила два відділення, в яких весь підбір книжок носив "тенденційний" характер. Не зважаючи на неодноразові обшуки, арешти, репресії, вона завжди несла людям знання, освіту, надії на краще майбутнє, допомагала знайти свій шлях у житті.

У третьому параграфі "Видавництво "В.І.Рапп і В.І.Потапов" у 1906–1907 рр." характеризується останній етап книговидавничої діяльності цього видавництва. 1906 р. – був найпліднішим роком у випуску книжкової продукції: художньої, науково-популярної, особливо хотілось би відмітити літературу суспільно-політичного напрямку. Так, наприклад, була видана до тих пір заборонена робота О.М.Баха "Царь голод" через цензуру під іншою назвою "Экономические очерки". Ця книга викликала постійний інтерес у читачів.

У "Заключенні" підбивається підсумки дослідження, формулюються загальні висновки, запропоновані рекомендації щодо практичного використання матеріалів дисертаційної роботи.

Слід відзначити, що в роботі:

1. Проведено конкретно-історичний аналіз умов зародження книговидавничої справи в Україні на початку ХХ ст. з 1900 по 1907 рр. на основі узагальнення діяльності тогочасних книговидавництв.

2. Розроблено типологічні риси і традиції книговидавництва України вказаного періоду, зокрема видавництва "В.І.Рапп і

В.І.Потапов".

3. З'ясовано головні етапи і напрями формування основ книгодрукування для народу.

4. Створений каталог видань книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов".

Видання прогресивно-художньої літератури, метою якої була просвіта людей, піднесення їх культурного рівня, ніколи не приносило матеріальної вигоди, але завжди потребувало ризику та жертвості в ім'я загальнолюдського блага. Видання, пропаганда та поширення такої літератури в той період розвивалися бурхливими темпами. Є підстави говорити про становлення власної української книговидавничої справи, але все це потребує подальших комплексних досліджень в галузі книгознавства, історії створення та діяльності друкарень в Україні, репертуару їх книжкової продукції.

У дисертації показується, що отворення книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов" є закономірним. Воно було характерним для того часу. Заслугою книговидавництва є те, що змістовий репертуар видань спеціально відбирався для широкого кола читачів. Були розроблені спеціальні списки літератури, які пропонувалися читачам на обкладинках в кінці кожного видання. Це сприяло послідовному та цілеопрямованому впливу на читача. Тісний зв'язок книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов" з іншими видавництвами України та Росії сприяв взаємовідповідній популяризації та поширенню видань далеко за межами України.

Проведене дослідження показало необхідність дальшого вивчення архівних матеріалів і накопиченого досвіду українських книгознавців для розробки історії книговидавничої справи в Україні. На основі вивчезу і загальнення фактичних матеріалів вважається

можливим виводити деякі практичні рекомендації. В ході дослідження виявлені архівні матеріали, які досі не були в науковому обігу. Робота над цими документами переконує в необхідності доповнення джерелознавчої бази з історії книгознавства, історії книговидавничої справи в Україні.

З метою посилення загальнокнигознавчої підготовки слід ввести в учбові плани вузів, що готують спеціалістів книжкової галузі, такі дисципліни, як історія української книги, історія книгознавства, історія книговидавничої справи в Україні.

Навряд необхідність створення "Історії книгознавства в Україні", яка б сприяла розвитку книжкових знань.

Апробація роботи. Дисертація обговорена і рекомендована до захисту на спільному засіданні кафедри загального бібліографознавства та книгознавства та кафедри НТІ Київського державного Інституту культури, відділу історії України ХІХ - початку ХХ століття Інституту історії НАН України, на вченій раді ЦНБ ім.В.І. Вернадського НАН України.

Основні положення і висновки дослідження доповідались на наукових конференціях професорсько-викладацького складу і аспірантів Київського державного інституту культури в 1987, 1988, 1989, 1990, 1992 рр., Павленківських читаннях в Санкт-Петербурзі /1989, 1990 рр./, Республіканській науковій конференції, присвяченій перспективам розвитку бібліотечної справи на Україні /1990 р./,

Першій науковій сесії Інституту бібліотекознавства ЦНБ в жовтні 1992 р.

Положення, що виносяться на захист, висвітлені в публікаціях:

І. Книгоіздателство "В.И.Рапп и В.И.Потапов" /1900-1907 рр./
 // Книжное дело в России во второй половине XIX века - начале XX века : Сборник научных трудов. - Санкт-Петербург, 1992. - Вып.6.

СС.16-21.

2. Редкие издания книгоиздательства "В.И.Рапп и В.И.Потапов" в фондах ЦНБ им.В.И.Вернадского // Перспективы развития библиотечного дела в Украинской ССР : Тезисы докладов и сообщений республиканской научной конференции. - Ч.1. - К., 1990. - С.101-104.

3. Книгоиздательская деятельность харьковских социал-демократов В.И.Рапп и В.И.Потапова в период I Российской революции /1905-1907 гг./ // Первая российская революция 1905-1907 гг. в свете нового исторического мышления : Тезисы докладов и сообщений республиканской научной конференции. - Т.1. - Горловка, 1990. - С.87-88.

4. Брошурні видання книговидавництва "В.І.Рапп і В.І.Потапов" у фондах ЦНБ ім.В.І.Вернадського АН України // Дослідження фондів наукових бібліотек України. Сучасний стан та перспективи розвитку : Перша наукова сесія Інституту бібліотекознавства : Тези доповідей. - К., 1992. - С.36-37.

5. Революционная брошюра как документ исследования и пропаганды исторических событий эпохи // Библиотеки АН УССР : Сборник научных трудов. - К., Наук. думка, 1990. - С.78-85.

Підписано до друку 17.05.94 р.

Формат 80x84 $\frac{1}{16}$

Друк офсетний ротарний

Умови друк.арн. I,0

Тираж 100. Зам. 57

1994 р. Безкоштовно.

РВЦ ІНБ Україна

282039, Київ-38, просп. 40-річчя Жовтня, 3

AB 30.222

AB 30.222